

SZIVÓS KRISTÓF*

Az 1911. évi I. törvénycikk hatálybalépésének körülményei**

I. Bevezetés

Magyary Géza a polgári perjog történetét úgy foglalta össze, hogy „az nem egyéb, mint a reform-mozgalmak szakadatlan láncolata.”¹ Nem túlzás azt állítanunk, hogy a polgári perrendtartás kodifikációja az egész dualizmust végig kísérte, hiszen már a kiegyezést követően felmerült a bírósági szervezet és a perjog megreformálásának a kérdése. Az igazságügyi szervezeti reformokat a jogalkotó a külföldi példákat látva azonnal végre is hajtotta,² azonban a perjog tekintetében ezt nem lehetett megtenni, mivel az új bírósági szervezet még nem állt olyan szilárd lábakon, hogy elbíra a szóbeliségen és közvetlenségen alapuló polgári perrendet.³ Ebből következően az országgyűlés ideiglenes jelleggel fogadta el az 1868. évi LIV. törvénycikket, amely nem jelentett előrelépést a szóbeliség és közvetlenség elve felé. Ahogy Horvát Boldizsár is fogalmazott: „Le kellett mondanom a jobbról, mely kivihetetlenek, – s beénnem a kevesebbel, mely lehetségesnek látszott.”⁴

A törvény már elfogadásakor is avittnak és elavultnak számított. Ezt jól példázza a Képviselőház jogügyi bizottságának 1868. május 6-ai jelentése, amelyben a bizottság kijelentette, hogy „nem szenved kétséget, hogy az elmélet szempontjából sem az eredeti, sem az átalakított perrend [értsd: az eredeti és a módosított miniszteri tervezet] nem

* PhD-hallgató, SZTE Állam- és Jogtudományi Kar

** A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

¹ MAGYARY GÉZA: *Magyar perjogi reformmozgalmak*. In: Összegyűjtött dolgozatai. MTA. Budapest, 1942. 4. p.

² L. többek között: 1869. évi IV., az 1871. évi VIII., IX., XXXI. és XXXII. törvénycikkeket. A korszak szervezeti reformjainak monografikus feldolgozását adja MÁTHÉ GÁBOR: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982. A rendes bírósági szervezetet ezt követően csak az 1890. évi XXV. törvénycikkkel érte változás, amikor felállították az ítélőtáblákat. A törvény megalkotásának körülményeiről I. ANTAL TAMÁS: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtzék*. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2006. 26–39. pp.

³ MAGYARY 1942, 10–11. pp.

⁴ *Törvényjavaslat a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában. Előterjesztése a magyar kir. igazságügyi miniszteriumnak a törvénykezési rendtartás tárgyában*. Budapesti Közlöny 1867/138. 1537. p.

felel meg teljesen a jogtudomány magasabb követelményeinek, s ha jogviszonyaink a rendezettség azon magaslatán állanának, a melyre némely állam szerencsésebb körülmények között már rég eljutott, bizonyosan sem egyik, sem másik nem lát napvilágot jelen alakjában.”⁵

Az 1870-es években megoszlottak a vélemények arról, hogy az 1868. évi törvény hiányosságait egy teljesen új kódexszel vagy csak egy novellával kell-e orvosolni. A novella mellett érvelők szerint sem a bírósági szervezetrendszer, sem az államháztartás nem volt felkészülve a szóbeliséggel járó nehézségekre és költségekre.⁶ E felfogás térnyerése eredményezte azt, hogy az országgyűlés végül elfogadta az 1881. évi LIX. törvénycikket, amely az 1868-as kódex novellájának volt tekinthető. Emellett kodifikálták a végrehajtási eljárást (1881. évi LX. törvénycikk) is.

Ezzel párhuzamosan azonban megindultak a kodifikációs törekvések a szóbeliség és közvetlenség talaján álló perrend megalkotása felé. A Képviselőház 1880-ban megbízást adott *Emmer Kornél*nak és *Plósz Sándornak*, hogy készítsék el ezirányú tervezeteiket. *Plósz* az új, 1877-es német polgári perrendtartást vette alapul munkája során, *Emmer* pedig a francia perrendet.⁷ Utóbbi tervezete csak azon kérdésekre terjedt ki, amelyek kapcsán eltért *Plósz* tervezetétől.⁸ *Plósz* 1885-ben adta közzé első tervezetét.⁹ A javaslatot végül többszöri – nem kis részben az 1895-ben elfogadott osztrák polgári perrendtartás hatására – átdolgozást követően az országgyűlés két háza 1910 novemberében fogadta el,¹⁰ valamint a törvény megalkotását az is elősegítette, hogy a „végleges reform első részeként”¹¹ 1893-ban elfogadták a sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. törvénycikket, amelynek rendelkezésein a később elfogadott Pp. is alapult.

Az 1911-et követő évek mozgalmasak voltak a polgári törvénykezés szempontjából, ugyanis meg kellett teremteni a Pp. hatálybalépésének feltételeit, tekintve, hogy az új perrend mind a bíróságok szervezétére, mind azok személyi állományára nagymértékben kihatással volt, így például új ügyviteli szabályokat is kellett alkotni, bírósági szintek alapján eltérő tartalommal,¹² valamint ide sorolható a törvénykezési illetékekről szóló 1914. évi XLIII. törvénycikk megalkotása is, amelyet mind a jogirodalomban, mind az országgyűlésben heves vita övezett.

⁵ *Jelentése a jogügyi bizottságnak a törvénykezési rendtartás tárgyában*. Képviselőházi Irományok (KI) 1865. IV. k. 231. ir. 215. p.; TÉRFY GYULA: *A polg. perrendtartás javaslatának előkészítő munkálatai*. Jogállam 1902/4. 306–307. pp.

⁶ Uo. 307. p.

⁷ Képviselőházi Napló (KN) 1878. XV. k. 242. p.

⁸ *Törvényjavaslat a szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság elvein alapuló polgári törvénykezési rendtartás tárgyában*. In: Dr. Emmer Kornél beszédei és dolgozatai II. kötet. Hornyánszki V. Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája. Budapest, 1911. 3–77. pp.

⁹ PLÓSZ SÁNDOR: *A magyar polgári perrendtartás tervezete*. Egyetemi Könyvnyomda. Budapest, 1885.

¹⁰ A bányautyegyekben való bíraskodásra vonatkozó Hetedik Címet *Lányi Bertalan* készítette el, a házassági eljárásról szóló Tizennegyedik Cím rendelkezéseinek megvitatásában pedig *Vavrik Béla* curiai tanácselnök is közreműködött. TÉRFY 1902, 725. p.

¹¹ MAGYARY 1942, 14. p.

¹² L. 42.100/1914. I.M. sz. rendelet a járásbírói ügyvitel szabályai (Jüsz.); 42.200/1914. I.M. sz. rendelet a törvényszéki ügyvitel szabályai (Tüsz.) és 42.400/1914. I.M. sz. rendelet a felsőbb bíróság ügyviteli szabályai (Füsz.).

II. A Pp. hatálybalépésének folyamata

1. Mikor lépjen hatályba a polgári perrendtartás?

A Pp. az életbeléptetésére vonatkozó szabályokat külön törvényre utalta (Pp. 792. §), mivel az a „jelenleg érvényes különböző jogszabályokat érintő fontos kérdések megoldását tételezi fel.”¹³ Ebből kiindulva a perrend hatálybalépésének elengedhetetlen feltétele volt az erről rendelkező törvény megalkotása. *Plósz*, az erről szóló javaslat országgyűlési előadója kiemelte, hogy a hatálybaléptető törvénynek nemcsak az volt a szerepe, hogy meghatározza a hatálybalépés időpontját és az átmeneti rendelkezéseket, hanem a Pp.-t el kellett helyezni a fennálló jogállapotba és minden olyan törvényt, amely a perrendtartással bizonyos vonatkozásban álló kérdéseket tárgyalt, a Pp.-nek megfelelően módosítani is kellett.¹⁴

Jogalkotási kötelezettségének az országgyűlés 1912-ben eleget is tett és megalkotta az 1912. évi LIV. törvénycikket (a továbbiakban: Ppé.),¹⁵ amely úgy rendelkezett a kérdéstről, hogy a Pp. az igazságügy-miniszter által rendeletben megállapított napon, legkésőbb azonban 1914. szeptember 1. napján fog hatályba lépni (Ppé. 1. §). Megjegyzendő, hogy a Pp. a javaslat eredeti szövege szerint legkésőbb 1914. január 1-jén lépett volna hatályba,¹⁶ az igazságügyi bizottság azonban ezt a későbbi törvényben is szereplő szeptember 1. napjára módosította, mivel „az új polgári perrendtartás életbeléptetésére szükséges rendeleti anyag gondos kidolgozásával, valamint egyéb intézkedésekkel, köztük különösen a budapesti központi járásbíróóság felállításával előreláthatólag csak az 1914. év első hónapjaiban lehet majd elkészülni.”¹⁷ A polgári perrendtartás életbeléptetését célzó munkálatok 1913-ban határozottan felgyorsultak. Az életbeléptetés megkönnyítését célozták azok az előadások is, melyeket a minisztérium munkatársai 1913 őszétől a kir. törvényszék székhelyein tartottak.¹⁸

A munkálatok 1914-re előrehaladott állapotban voltak. *Balogh Jenő* igazságügy-miniszter 1914. április 25-én még úgy szólalt fel a Képviselőházban, hogy „megnyugtathatom a t. házat, hogy mindazokat az intézkedéseket, amelyek a polgári perrendtartás hatályba léptetésére szükségesek, oly képen készítettem elő, hogy a törvényben megállapított életbeléptetési határidő, t. i. folyó évi szeptember hó 1-e, meg lesz tartható.”¹⁹ Látható tehát, hogy 1914 tavaszán nem volt akadály annak, hogy a Pp. a Ppé.-ben

¹³ *Indokolás a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslatához*. KI 1910. IV. k. 73. ir. 522. p.

¹⁴ KN 1910. XVI. k. 477. p.

¹⁵ A törvény az átmeneti rendelkezéseken kívül nagy hatást gyakorolt a magyar döntvényjog fejlődésére is. L. részletesen VARGA NORBERT: *A Kúria döntvényalkotási joga 1912 és 1930 között*. In: Schweitzer Gábor – Szabó István (szerk.): *A közjogi provizórium (1920-1944) időszakának alkotmányos berendezkedése I.* Pázmány Press. Budapest, 2016, 171–190. pp.

¹⁶ *Törvényjavaslat a polgári perrendtartásról szóló 1911:I. t.-c. életbeléptetéséről*. KI 1910. XI. k. 330. ir. 247. p.

¹⁷ *Az igazságügyi bizottság jelentése a polgári perrendtartásról szóló 1911:I. t.-c. életbeléptetéséről 330. sz. alatt benyújtott törvényjavaslat tárgyában*. KI 1910. XVI. k. 492. ir. 2. p. A Budapesti Központi Kir. Járásbíróóságot egyébként az 1913. évi XXV. törvénycikk állította fel és 1914. szeptember 1-jén kezdte meg a működését. ADVOKATUS: *Séta a központi járásbíróóságon*. Jogtudományi Közlöny 1914/49. 490–491. pp. *A háború és az igazságügyi intézmények*. Ügyvédek Lapja 1914/35. 1–2. pp.

¹⁸ STIPTA ISTVÁN: *Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere*. Jogtörténeti Szemle 2017/4. 43. p.

¹⁹ KN 1910. XXIV. k. 104. p.

meghatározottak szerint hatályba léphessen. Ezt követően azonban a miniszter június 5-én benyújtotta²⁰ a Pp. életbeléptetésére vonatkozó törvényjavaslatot,²¹ amely a kódex hatálybalépésének időpontját 1915. január 1. napjában jelölte meg. Az elfogadott javaslatot végül az 1914. évi XXXIV. törvénycikként hirdették ki az Országos Törvénytarban.

Az elhalasztás legfőbb indoka az volt, hogy szeptember 1-jén a bírák nagy része még szabadságon van, „a szabadságidő alatt továbbá a bíróság hátraléka is megszapordik és így nagyobb tömegű hátralékkal kell a bíróságnak az új eljárást megkezdenie, míg az év végéig a hátralék nagy része már fel lévén dolgozva, az új év elején történő életbeléptetés ebből a szempontból a legalkalmasabb.”²² A polgári perben nehezebb volt a korábbi törvény hatálya alatt indult ügyeket a Pp. hatálybalépése előtt befejezni, mint például a bűnvádi ügyek esetében, hiszen a perek menete és befejezése sok tekintetben a felek akaratától függött.²³ Azt is hozzá kell tenni, hogy míg a bűnvádi perrendtartás hatálybalépésekor folyamatban lévő ügyek esetén is a Bp.-t kellett alkalmazni,²⁴ addig a polgári perben az Pp. alkalmazása (legalábbis a rendes pereket tekintve) a hatálybalépés után megindult ügyekre vonatkozott.²⁵

2. A háború kitörése és a polgári perrendtartás hatálybaléptetése

A háború kitörését követően az *Ügyvédek Lapja* 1914. augusztus 15-ei vezércikke úgy fogalmazott, hogy „Juszticia papjaiból Mars fiai lettek; a törvénykönyvet a fegyverek váltották fel. A reánk kényszerített háború sikere megköveteli a polgári életnek a legszűkebb keretek közé szorítását; ahol a nemzetek élet-halál harcáról van szó, ott az egyéni érdekek háttérbe szorul. Ezt természetesen és magától értetődő dolognak találjuk. Mélyen fájjaljuk, hogy éppen most, amikor rövid néhány hónap mulva lépett volna életbe az új polgári perrendtartás, kellett kitörni annak a nagy harcnak, amely hosszú időre eldönti majd, kultúra vagy barbárság uralkodjék-e az európai kontinensen.”²⁶

A cikk az irodalmi megfogalmazása mellett egy fontos adalékot is szolgáltatott a Pp. hatálybalépése kapcsán. A háború kitörését követően ugyanis természetesen felmerült a kérdés, hogy el kell-e halasztani a polgári perrendtartás hatálybalépését. A vezércikk azt javasolta, hogy az igazságügyi kormány hosszabb időre, például 1916. január 1-jére halassza a hatálybaléptetést, így az zökkenőmentesen történhet meg, és addig „ne bossásson közzé csippen-csuppall egy-egy rendeletet vagy ügyviteli töredéket, hanem az év

²⁰ KN 1910. XXIV. k. 456. p.

²¹ *Törvényjavaslat a polgári perrendtartásról szóló 1911. I. törvénycikk életbeléptetésének meghatározásáról.* KI 1910. XLI. k. 1056. ir. 449. p.

²² KI 1910. XLI. k. 1056. ir. 450. p.

²³ SÓLYOM ALADÁR: *A P. P. életbeléptetése előtt.* *Ügyvédek Lapja* 1911/17. 3. p.

²⁴ L. a bűnvádi perrendtartásról életbeléptetéséről szóló 1897. évi XXXIV. törvénycikk 4. § 1. bekezdését.

²⁵ Ppé. 61. §. Az ehhez kapcsolódó problémákról részletesen I. BORSOS ENDRE: *Megjegyzések a polgári perrendtartás életbeléptetéséről szóló 1912. LIV. tcz. 61. §-ára.* Jogtudományi Közlöny 1903/12. 101-103. pp. A törvény a járásbíróági perek kapcsán két esetet különböztetett meg: míg azokban az esetekben, amikor a bíró az ítélet meghozatalát megelőző tárgyalást még nem fejezte be, a Pp.-t kellett alkalmazni az eljárás további menetére, addig azokban az ügyekben, amikor már befejezte a tárgyalást, főszabály szerint a korábbi eljárási rendet kellett alkalmazni. Ppé. 59–60. §§.

²⁶ *Inter arma...* *Ügyvédek Lapja* 1914/33. 1. p.

végéig bocsássa ki mindazokat a rendeleteket, amelyeket a polgári perrendtartás életbeléptetése okából ki kell bocsátania.”²⁷ Érdekes, hogy bár a háború kitörésével indították a vezércikket, de a hatálybalépés elhalasztását leginkább jogalkotási szükséglettel hozták összefüggésbe (legfeljebb annyit vetettek fel, hogy az ügyvédeknek a remélhetőleg rövid háborút követően hosszabb ideje lett volna felkészülni). Ugyanakkor a *Jogtudományi Közlöny* (1914. augusztus 21.) úgy foglalt állást a vezércikkel szemben, hogy ugyan valóban voltak még törvények, amelyek megalkotásra (pl. bélyegtörvény), valamint rendeletek, amelyek kibocsátásra vártak, azonban adott esetben szerencsésebb is lehet, ha ezeket később bocsátják ki, hiszen így a rendeletek nagy anyaga nem akadályozza a szükséges rendeletek tanulmányozását a hatálybalépés előtt.²⁸

A *Jogtudományi Közlöny* egy másik cikkben is a Pp. életbeléptetése mellett érvelt (1914. szeptember 11.), tekintve, hogy ha kevesebb bíró maradt itthon, akkor kevesebb az ügy is, vagyis az itthon maradóknak több lehetőségük volt a felkészülésre, így könnyebb a hatálybalépés időszaka.²⁹ A következő heti számban (1914. szeptember 18.) pedig a „legilletékesebb helyről” azt az értesítést adták közre a halasztás kapcsán, hogy „a kormány nem is gondol arra, hogy ez irányban lépést tegyen, sőt elhatározott szándéka az új eljárást a törvényszabta időpontban életbeléptetni, amire nézve már meg is történt minden szükséges intézkedés. Ha tehát váratlan és előre nem látható esemény nem akadályozza, az óhajtván várt reform a jövő év elején életbe lép.”³⁰

Az *Ügyvédek Lapja* egy másik, a bírói kar egy „kiváló tagjától” kapott vezércikkében (1914. november 7.) ezzel szemben amellett foglalt állást, hogy halasszák el a hatálybaléptetést, mivel a törvény és az ügyviteli szabályok megtanulására nem volt elegendő idő, 1914 nyarát pedig a háború miatt nem tudták felkészülésre fordítani.³¹

Nem lett volna megfelelő döntés a háborúra hivatkozással elhalasztani a Pp. hatálybalépését, tekintve, hogy nem lehetett előre látni a háború végét. Az új eljárásrendet pedig már a jogásztársadalom egésze várta, a törvény kodifikációja az utolsó egy évtizedben (értsd az országgyűlés elé való első benyújtástól, vagyis 1902-től) kifejezetten hányattatott sorsú volt, 1900 és 1910 között több belpolitikai válság is megakadályozta a törvény elfogadását (elegendő, ha az 1905-1906-os válságra gondolunk, amikor megbukott *Tisza István* és a Szabadelvű Párt). Ha ehhez hozzávesszük, hogy a hatálybaléptetés folyamatosan tolódott, így 1914. január 1-jét és szeptember 1-jét követően 1915. január 1-jére, érthető, hogy a kormány nem kívánta tovább halogatni azt. A háború kitörése megakadályozta a polgári törvénykönyv megalkotását is, amely miatt nem lehetett sikeres a több évtizedes magánjogi kodifikáció.³²

²⁷ Ehhez egyébként törvényhozás sem lett volna szükséges, mert a kormánynak erre megvolt a lehetősége az 1912:LXIII. tc. 16. §-a alapján. Uo. 1. p.

²⁸ *A polgári perrendtartás és a háború*. Jogtudományi Közlöny 1914/34. 356. p.

²⁹ *A Pp. életbeléptetése és a háború*. Jogtudományi Közlöny 1914/37. 382. p.

³⁰ *A polgári perrendtartás életbeléptetése és a háború*. Jogtudományi Közlöny 1914/38. 393. p.

³¹ *A polgári perrendtartás életbeléptetése és a háború*. *Ügyvédek Lapja* 1914/46. 1. p. Hasonló kételyeket fogalmazott meg *Kepes* is, mondván, hogy a Pp. a bíróknak és az ügyvédeknek „terra incognita lesz.” *KEPES OLIVÉR: A polgári perrendtartás életbelépte és a háború*. *Ügyvédek Lapja* 1914/43. 3. p.

³² *HOMOKI-NAGY MÁRIA: Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről*. In: 90 éves a szegedi jogász-képzés. Szeged, 2013. 92. p. *HOMOKI-NAGY, MÁRIA: Geschichte der zivilrechtlichen Kodifikation*. In: Máthé, Gábor (Hrsg.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*. Dialóg Campus. Budapest, 2017, 497. p. A háború hatására az igazságügyi kormányzat átdolgozta a javaslatot, amely kapcsán *Szászy-Schwarz*

III. A háború kitörésének hatása a magánjogi követelésekre

Kétségtelen, hogy ha az egyes jogágakat vesszük szemügyre, akkor a háború a jog valamennyi ágára kihatással volt, így például mind a büntetőjogra, mind a magánjogra, mind annak határterületeire.³³ Büntetőjogi szempontból egyfelől olyan fogalmakat, tényállásokat kellett a gyakorlatban alkalmazni (úgy mint felségsértés, hűtlenség, kémkedés),³⁴ amelyekre a Csemegi-kódex (1878. évi V. törvénycikk) megalkotása óta nem volt szükség, másfelől pedig az állampolgárok hadba vonulása folyamánként több millióan kerültek a katonai büntetőjog hatálya alá.³⁵

A háború kitörése nem érte váratlanul az országot és a kormányt,³⁶ amelyet alátámaszt az a tény is, hogy számos rendeletet bocsátottak ki. A tanulmány szempontjából a rendeletek két csoportja érdemel kiemelés, úgy mint 1.) a magánjogi kötelezettségek teljesítésének anyagi jogi korlátait megszabó rendeletek (*moratóriumrendeletek*), valamint 2.) az igényérvényesítés eljárásjogi korlátozását kimondó szabályozások (*iuristitium-rendeletek*). Előbbiek a magánjogi kötelezettségek teljesítésére gyakoroltak ráhatást, utóbbiak pedig a követelések érvényesítését korlátozták. A tanulmányban csak az 1914-ben kibocsátott rendeleteket vizsgálom, tekintettel arra, hogy annak témája alapján a polgári perrendtartás életbelépésekor fennálló jogi környezet bír relevanciával. E jogszabályok kibocsátásának alapját a háború esetére szóló kivételes rendelkezésekről szóló 1912. évi LXIII. törvénycikk jelentette. E törvényt *Magyary* „háborújognak” nevezte, amely kimondta az alaptételeket, azaz feljogosította a kormányt, hogy bizonyos rendelkezéseket és bizonyos jogszabályokat bocsásson ki háború esetén.³⁷

A törvény részletesen felsorolta azokat a tárgyköröket, amelyekben a kormány intézkedést tehetett (enumeráció útján való meghatározás), amely lehatároltságánál fogva alkalmazható a kormány túlkapásainak megakadályozására.³⁸ A törvény 16. §-a alapján „a ministerium a magánjogi követelések érvényesítése tekintetében – ideértve a váltókövetelések érvényesítését is – továbbá a polgári peres és nem peres eljárás és általában a polgári igazságszolgáltatás, végül a jegybank ügyvitele tekintetében rendkívüli intézkedéseket tehet és e végből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket is állapíthat meg.” A miniszeri indoklás szerint a háború a magánjogi követelések érvényesítése

megjegyezte, hogy „ha megtartjuk a német törvénykönyvből átvett és ott bevált intézmények tartalmát, formailag pedig ezt oly alakba öntjük, mely ellentétben a német szürke, absztrakt, bonyolult és nehézkes mintával, egyszerű, világos, érthető és népszerű lesz: akkor a háború kétféle irányban is áldásos munkát végzett a magyar polgári törvénykönyvön.” SZÁSZY-SCHWARZ GUSZTÁV: *A polgári törvénykönyv és a háború*. Jogtudományi Közlöny 1916/22. 195. p.

³³ Ide sorolható többek között a kartelljog történeti fejlődése, amelynek kodifikációját is befolyásolta a háború kitörése. VARGA NORBERT: *Az I. világháború hatása a kartelljog kodifikációjára*. FORVM: Acta Juridica et Politica 2019/1. 165-177. pp.

³⁴ GERGELY ERNŐ: *Aktuális fogalmak a jogban (Felségsértés, hűtlenség, kémkedés)*. Ügyvédek Lapja 1914/33. 2. p.

³⁵ MENDELÉNYI LÁSZLÓ: *A háború és a polgári munka*. Ügyvédek Lapja 1914/36. 2. p. L. továbbá az 1912. évi XXXII. és XXXIII. törvénycikkeket.

³⁶ *Általános mozgósítás és moratórium!* Pesti Napló 1914/181. (1914. augusztus 1.) 1. p.

³⁷ MAGYARY GÉZA: *A harmadik moratóriumi rendelet*. Jogállam 1914/9-10. 624. p.

³⁸ Ezzel szemben a másik megoldás a *generalis clausulával* történő meghatározás lett volna, amely adott esetben akkor megfelelőbb, ha a háborús veszély sokkal közvetlenebb. LÁNYI BERTALAN: *A háború esetére szóló kivételes intézkedések*. Ügyvédek Lapja 1914/37. 2. p.

tekintetében két szempontból jöhetett számításba: egyfelől *vis maiorként* minősülő helyzeteket hozhatott létre, másfelől pedig olyan intézkedéseknek jelenthette az alapját, „a melyek az állampolgárok magánérdekeit megvédeni vannak hivatva, abban a súlyos időben, mikor ők a hazának a legnagyobb önfeláldozást igénylő szolgálatot teljesítik.”³⁹

1. A magánjogi kötelezettségek teljesítésének elhalasztása (moratóriumrendeletek)

Gallia a moratóriumot röviden úgy határozta meg mint a lejárt kötelezettségek teljesítésének elhalasztása.⁴⁰ Az 1912. évi LXIII. törvénycikk indokolása szerint pedig a moratórium az a rendelkezés, amelynél fogva az állam a követelések érvényesítését bizonyos időre eltiltja, illetőleg bírói úton való érvényesítésüket nem engedi meg.⁴¹ *Gaár* pedig úgy fogalmazott, hogy a moratórium „az esedékes tartozások teljesítésére államhatalmi intézkedéssel való felfüggesztése.”⁴²

Magánjog-dogmatikai szempontból az egyes meghatározások bár hasonló helyzeteket írtak le, mégis különbözőek. *Gallia* és *Gaár* a *kötelezettség-teljesítés* felől közelített, míg a miniszteri indoklás az *érvényesítés* felől. Kérdés, hogy magánjogilag ilyenkor létrejön-e egyáltalán az *igény*. Ezzel kapcsolatban *Tóth* úgy fogalmazott, hogy az alanyi jog az a kedvező helyzet, amelyet az állam a jogosult számára a tárgyi jogon keresztül keletkeztet, vagyis a tárgyi jog által létrehozott helyzet.⁴³ Így például alanyi jognak minősül a vállalkozó oldaláról a vállalkozói díj. Ha a megrendelő megfizeti a vállalkozói díjat, akkor a tárgyi jognak megfelelően teljesít (az alanyi jog szempontjából ez az ideális eset). Amennyiben azonban nem így tesz, akkor az alanyi jog abba a stádiumba jut, amikor a jog alanyára nézve beállt annak a szükségessége és lehetősége, hogy *védelmi parancsokat* vegyen igénybe az alanyi jogot biztosító elsődleges parancs biztosítása céljából.⁴⁴ Az közömbös, hogy a kötelmi jog szerint ezt *igénynek* vagy *követelésnek* nevezzük, mert relatív szerkezetű jogviszonyok esetén a kettő azonos, sőt *Kipp* emiatt az igény fogalmát értéktelennek tartotta.⁴⁵ *Almási* megfogalmazása szerint a háború „a kötelmi jogrendet is közjogi szellemmel itatja át. Revideálja a kötelmi jogosultság tárgyi korlátjait és a kötelelem magvát: a teljesítési parancsot.”⁴⁶

A jog az alanyi jog védelmét a bírói úton kívül másképp is biztosíthatja. Például: a felek vállalkozási szerződést kötöttek és meghatározták azt, hogy a vállalkozó 1913. augusztus 1-jére készíti el az adott munkát. Ennek elmaradására a felek kötbérfizetést kötöttek ki. Ha a teljesítési határidő eredménytelenül telt el, akkor a sértett alanyi jog kétféleképpen védhető: egyfelől a kötbérigénnyel (ami *magánjogi másodparancsnak*

³⁹ Indoklás a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló törvényjavaslathoz. KI 1910. XXII. k. 633. ir. 24. p.

⁴⁰ GALLIA BÉLA: *A moratórium-rendeletek*. Jogtudományi Közlöny 1914/35. 391. p.

⁴¹ KI 1910. XXII. k. 633. ir. 24. p.

⁴² GAÁR VILMOS: *A moratórium*. Ügyvédek Lapja 1914/38. 2. p.

⁴³ TÓTH KÁROLY: *Polgári törvénykezési jog*. Hegedűs és Sándor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. Debrecen, 1923. 11. p.

⁴⁴ Uo. 18. p.

⁴⁵ KIPP TIVADAR: *A német magánjog hatása a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetére*. Jogtudományi Közlöny 1903/4. 30. p. RAFFAY FERENCZ: *A magyar magánjogi kézikönyve I*. Pannonia. Győr, 1909. 91. p.

⁴⁶ ALMÁSI ANTAL: *A háború hatása a magánjogra*. Franklin. Budapest, 1917. 119. p.

tekinthető), valamint bírói úton való érvényesítéssel (*közjogi másodparancs*).⁴⁷ A moratóriumrendeletek két csoportja esetén is ez a kettősség figyelhető meg. Látni fogjuk, hogy az eljárási moratórium a perindítást, illetve a végrehajtás megindítását korlátozta vagy zárta ki, vagyis a *közjogi másodparancsok* igénybevételére volt hatással. Ezzel szemben anyagi jogi moratóriumrendeletek a teljesítésre adtak halasztást, igaz, nem változtatott azon a tényen, hogy a halasztás alá eső követelés lejárt, hanem csak a vétkes késedelem következményeit távolította el.⁴⁸ Nem következett be a késedelem, amelynek következtében nem lehetett ennek szankciójaként például kötbért vagy a törvényes zálogjogot érvényesíteni (a *magánjogi másodparancsok* igénybevételének korlátozása). A fizetés elmulasztása a moratórium keretén belül és annak tartamára megszűnt jogellenességnek lenni.⁴⁹ A moratórium fontos tulajdonsága, hogy „a magánjogrend világában nyüzsgő és vele kapcsolatba jövő jogviszonyok alakulásába, fejlődésébe, jellegébe kényszerítően lehetőleg nem avatkozik bele, legfeljebb annyiban [...], hogy bizonyos követelések teljesítése terén a magánjogrend működését bizonyos időre megállítja, kikapcsolja, illetve az időmúlás jogi következményeit a törvényes tilalmi időre megszünteti.”⁵⁰

A kormány 1914-ben *négy moratóriumrendeletet* bocsátott ki,⁵¹ illetve azokhoz kapcsolódóan kiegészítő rendeleteket is. Az első fizetési halasztás két hétre szólt, majd ezt követően kéthavonta hosszabbította meg a kormány a moratóriumot. A tanulmány terjedelmi korlátai miatt nem bocsátkozhatom az összes rendelet részletes elemzésébe, ehelyett az első két rendelet rendszerére kívánok részletesebben kitérni, mivel a harmadik és a negyedik is ehhez igazodott. Moratóriumot természetesen nemcsak a Lajtán innen, hanem azon túl is bevezettek.⁵²

1. 1. Az első moratóriumrendelet (1914. július 31.)

Szladits megállapítása szerint a háború első sebesültje a közgazdasági élet volt, amely első sebeit már az első ágyúlövés előtt elszenvedte.⁵³ A Monarchia gazdaságának először kellett háborúval szembenéznie, annak kitörésekor a gazdaság megbénult („a gazdasági életet a merevgörcsnek egy neme szállotta meg”),⁵⁴ a kormányzat egy eddig ismeretlen állapottal szembesült, így például lépéseket kellett tenni annak érdekében, hogy megakadályozzák lakosság szükségleteivel történő visszaélések számának növe-

⁴⁷ *Magánjogi másodparancsnak* minősülnek azok a szabályok, amelyekkel az állam a magánjog területén maradvá védí a megsértett alanyi jogot (pl. foglaló, kötbér, visszatartási jog, törvényes zálogjog). Ezzel szemben *közjogi másodparancsról* van szó, amikor az állam a közjog területére lépve, saját szervei közbeiktatásával védí az alanyi jogot (pl. bírói úton való igényérvényesítés, végrehajtás). TÓTH 1923, 12–17. pp.

⁴⁸ SZLADITS KÁROLY: *Részletekben való áruszállítás és moratórium*. Jogtudományi Közlöny 1914a/38. 385. p.

⁴⁹ ALMÁSI 1917, 125. p.

⁵⁰ HAENDEL VILMOS: *A moratóriumról általában és az egyéni moratóriumról*. Ifj. Ludvig István Könyvnyomdája. Miskolc, 1933. 5. p.

⁵¹ Az egyes moratóriumrendeletek, a kiegészítő rendeletek nélkül: I. moratóriumrendelet – 5715/1914. M.E. sz. rendelet (1914. július 31.), II. moratóriumrendelet – 6045/1914. M.E. sz. rendelet (1914. augusztus 12.), III. moratóriumrendelet – 7205/1914. M. E. sz. rendelet (1914. szeptember 30.), IV. moratóriumrendelet – 8680/1914. M. E. sz. rendelet (1914. november 30.)

⁵² A két moratórium összehasonlítását adta WITTMANN MÓR: *Az osztrák és a magyar moratórium*. Jogállam 1914/7-8. 581–587. pp.

⁵³ SZLADITS KÁROLY: *A moratórium*. Jogállam 1914b/7-8. 570. p.

⁵⁴ HANTOS ELEMÉR: *A világháború gazdasági okai és hatásai*. Magyar Figyelő 1915/2. 112–113. pp.

kedését.⁵⁵ Tekintettel arra, hogy megindult a pénzelvonás folyamata, a kormánynak első kötelessége volt, hogy „a megsérült életeret alákösse”,⁵⁶ amelyre azért is szükség volt, mert enélkül a gazdasági élet nem bírta volna el a háború megrázkódtatásait.⁵⁷ Ennek eredményeképp született meg az első moratóriumrendelet, amelyet a kormány 1914. július 31-én bocsátott ki, és amely augusztus 1-jén hatályba is lépett. A rendeletnek két fontos elemére szükséges kitérni: az adósvédelemre és a hitelintézet-védelemre.

Az *adósvédelem* abban öltött testet, hogy az első moratóriumrendelet *mindennemű* magánjogi kötelezettség teljesítésére 14 nap halasztást engedélyezett, feltéve, hogy azok 1914. augusztus 1-je előtt keletkeztek és lejártak. A halasztást a lejáratától vagy ha a kötelezettség augusztus 1. előtt járt le, akkor utóbbi időponttól kellett számítani (1. §), vagyis a rendelet lényegében *generálklauzula szintjén* mondta ki a halasztást. E moratóriummal összefüggésben *Gallia* úgy fogalmazott, hogy az a „gazdasági életünket meglehetősen készületlenül találta, és a hadba nem vonult közönségnek az a része, mely az augusztus elsejére eső fizetési határnapon abból a célból akart pénzéhez jutni, hogy legszükségesebb kiadásait fedezhesse, tanácstalanul és kétségbeesve állott a bankok pénztárai előtt, és az *elpuhult nagyváros lakói* először érezték a háborús intézkedések ridegségét.”⁵⁸

A szakirodalom abban egységes volt, hogy a háború kitörése önmagában nem jelentett *vis maior*t, hanem csak akkor, ha a háború folytán közvetlenül vagy közvetve a szerződés teljesítése lehetetlenné vált, feltéve, hogy a szerződés megkötésekor a *háború kitörése nem volt előrelátható*.⁵⁹ *König* például teljesen elhibázottnak tartotta a rendelkezést és még azt sem vetette el, hogy azért alakult így, mert elírták a rendeletet („olyannyira hibás, hogy hajandók vagyunk egyenesen tollhibára gondolni”), mivel az első rendelet gyakorlatilag a teljes magánjogi forgalmat megbénította.⁶⁰ *Fürst* hozzátette, hogy a moratórium azt eredményezhette, hogy az emberek körültekintés nélkül minden esetben igénybe veszik a moratóriumot és nem gondolják meg, hogy annak lejártával kötelezettségeik feltorlódnak,⁶¹ amely egyébként a bíróságok által ugyanúgy megfigyelhető volt.

A rendelet, bár mindennemű kötelezettségre halasztást adott, mégis engedett kivételeket (3. §), amelyek között találjuk a rendelet *hitelintézet-védelmi* elemét. Erre azért volt szükség, hogy a magánszemélyek a gazdasági élet működéséhez szükséges pénzüsszegeket a bankoktól ne vonják el.⁶² A halasztás ugyan nem terjedt ki a betéti üzlettel foglalkozó intézeteknél betéti könyvre vagy folyószámlára elhelyezett betétekre, *de csak*

⁵⁵ A kérdésről l. részletesen VARGA NORBERT: *Árdrágító visszaélésekkel kapcsolatos jogesetek a Szegedi Királyi Törvényszék gyakorlatából*. In: Homoki-Nagy Mária – Pétervári Máté – Varga Norbert: *A Szegedi Törvényszék története IV. rész. Fejezetek a Szegedi Törvényszék 150 éves történetének joggyakorlatából*. Szeged, 2019. 111-112. pp. VARGA NORBERT: *Árdrágító visszaélések a Szegedi Ítéltábla gyakorlatában az 1920. évi XV. tc. alapján*. FORVM: Acta Juridica et Politica 2017/2. 83. p.

⁵⁶ SZLADITS 1914b, 570. p.

⁵⁷ HANTOS ELEMÉR: *A moratórium megszüntetése*. Jogtudományi Közlöny 1914/52. 529. p.

⁵⁸ GALLIA 1914, 391. p. (kiemelés tőlem: Sz. K.).

⁵⁹ TELLER MIKSA: *A háború befolyása a szerződések teljesítésére*. Jogtudományi Közlöny 1914/45. 456. p. Egy érdekes, a tanulmány terjedelmi korlátait meghaladó probléma annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mikortól mondhatjuk azt, hogy a háború kitörése előrelátható volt és hogy mi volt az az időtartam, amelyet az előreláthatósági klauzula még átfog.

⁶⁰ KÖNIG VILMOS: *Néhány megjegyzés a moratóriumot illetően*. Jogtudományi Közlöny 1914/32. 337. p.; MAGYARY 1914, 627. p.

⁶¹ FÜRST MÁTYÁS: *Kérdések a moratórium köréből*. Jogtudományi Közlöny 1914/36. 372. p.

⁶² GALLIA 1914, 361. p.

200 korona erejéig (3. § 1. pont). E szabályozást több kritika is érte, így az, hogy a rendelet az elhelyezett betét összegétől függetlenül (például 5000 koronát vagy 100.000 koronát tett ki) csak 200 koronát vont ki a moratórium alól, így a tehetősebb családok nehezebb helyzetbe kerülhettek.⁶³ 1914-ben egyébként a betéteknek csupán 1%-át vonták ki, amely azzal magyarázható, hogy bizakodó volt a hangulat a háború kimenetelét illetően.⁶⁴

A folyószámláknak a betétekkel való egy tekintet alá vételével kapcsolatban felmerült annak aggályossága, hiszen a folyószámla az átfutó és mindenkor rendelkezésre álló pénzeszegek elhelyezésére szolgál, amelyet a számlatulajdonos fizetések teljesítésére szokott felhasználni. E követelések moratórium alá vétele azt jelentette, hogy a számlatulajdonos fizetéseképtelenné vált az olyan tartozásokkal szemben is, amelyek nem estek moratórium alá és amelyekre volt fedezete.⁶⁵

Vitás volt az is, hogy bár a moratórium főszabály szerint nem terjedt ki a lakás, egyéb helyiség vagy ingó dolog *bérletéből* eredő követelésekre (3. § 2. pont), a *haszonbérletre* kiterjedt (ami *a contrario* abból derül ki, hogy nem volt a kivételek között felsorolva). A termények ára a háború hatására nagy mértékben növekedett, amely kérdésessé tette, hogy miért kellene a haszonbérletnek haladékot nyernie.⁶⁶

1. 2. A második moratóriumrendelet (1914. augusztus 12.) és annak kiegészítése

A második moratóriumrendeletet, a „végleges kötést a sebre”⁶⁷ a kormány 1914. augusztus 12-én bocsátotta ki és 1914. augusztus 14-én lépett hatályba, ugyanakkor *Popper*, bár egyetértett *Szladits*sal, hogy a 14 nap arra volt jó, hogy a kormány egy hosszabb időre szóló rendeletet alkosson meg, ehhez hozzátette, hogy a rendelet megalkotásával a vizsgálat nem volt befejezhető, ezért szükséges, hogy „a kormány, mint jó orvos, újból és újból revideálja intézkedéseit.”⁶⁸ A második moratóriumrendelet megalkotása esetén nemcsak a pénzelvonás megakadályozása volt a cél, hanem a „pénztartozások teljesítésére vonatkozó általános szolgáltatási képtelenség statuálása, az általános adósvédelem”,⁶⁹ amely abban öltött testet, hogy az adósságok leggyakoribbjára, a *pénztartozások* teljesítésének halasztására volt hatással. A második moratóriumrendelet a lejárt vagy 1914. szeptember 30-áig lejáró *pénztartozásokra* két hónap halasztást engedett, feltéve, hogy azok 1914. augusztus 1-je előtt keletkeztek. A halasztást ugyanúgy kellett számítani, mint az első rendelet esetén (1. §). A moratórium tehát „a pénzdós javára az ezt a saját fizetőképességéért egyébként terhelő felelősséget ideiglenesen egészben vagy részben felfüggeszti.”⁷⁰

Gaár rávilágított arra, hogy a második rendelet egyrészt szűkebb, másrészt tágabb körű volt, mint az első. *Szűkebb körű* annyiban, hogy míg az első rendelet nem tett kü-

⁶³ KÖNIG 1914, 337. p.

⁶⁴ Ez a tény annak a körülménynek is köszönhető volt, hogy a háború az ország területén kívül, a centrumoktól meglehetősen távol kezdődött. *Közlemények és ismertetések. Háború és közgazdaság. Közgazdasági Szemle* 1914/52. 635–637. pp.

⁶⁵ GALLIA 1914, 363. p.; KÖNIG 1914, 337. p.

⁶⁶ KÖNIG 1914, 337. p.

⁶⁷ SZLADITS 1914b. 570. p.

⁶⁸ POPPER TÓDOR: *Moratórium alá eső követelések perlése*. Jogtudományi Közlöny 1914/37. 378. p.

⁶⁹ SZLADITS 1914b. 571. p.

⁷⁰ ALMÁSI 1917, 124. p.

lönbséget pénzbeli és egyéb tartozások között, hanem mindennemű követelésre moratóriumot vezetett be, a második viszont már csak a *pénzkövetelésekre* engedett halasztást. *Tágabb körű* volt azonban annyiban, hogy minden magánjogi *jogcímen* megengedte a halasztást, feltéve, hogy az pénzkövetelés volt, szemben az első rendelettel, amely a váltón, csekken, kereskedelmi utalványon és kereskedelmi ügyleten kívül „csupán” bármely más magánjogi *ügyleten* alapuló kötelezettségek teljesítésére adott halasztást,⁷¹ így lehetővé vált például az, hogy ha kártérítés *címén* lépett volna fel a károsult követeléssel, akkor a károkozó moratóriumra hivatkozzon.

Természetesen az, hogy egy követelés nem pénzkövetelés volt, nem jelentette azt, hogy az adott pernek nem lehetett pénzbeli vonzata, hiszen például a nem pénzkövetelés iránt indított perből származó *költség* nem esett moratórium alá,⁷² vagyis mindig a per főtárgya volt az irányadó a moratórium megítélésékor. A pénzkövetelések általános moratóriumát heves kritika érte a szakma felől, kiemelve azt az esetet, amikor olyan szerződést kötöttek a felek, amelyek esetén az egyik fél pénzt tartozott fizetni, a másik azonban nem pénzbeli szolgáltatással tartozott (elegendő, ha a magánjogi ügyletek egyik leggyakoribbjára, az adásvételre gondolunk).⁷³

A szakmai felvetések hatására a kormány 1914. szeptember 10-én kiegészítő rendeletet bocsátott ki (6796/1914. M. E. sz. rendelet),⁷⁴ amely kimondta, hogy olyan kétoldalú szerződés alapján, amelyben az egyik fél pénzfizetéssel tartozik, a másik pedig nem, akkor a pénztartozással terhelt fél a nem pénzbeli szolgáltatásra kötelezett féltől a moratórium ideje alatt csak úgy követelhet teljesítést, ha saját tartozását *már teljesítette*, a nem pénzbeli szolgáltatással *egyidőben* teljesíti vagy ha moratórium-igénybevételi igényéről *maga lemond* (1. §), amely utóbbi eset nyilvánvalóan a rosszhiszemű joggyakorlást kívánta megakadályozni. A nem pénzszerződést teljesítő fél vonatkozásában moratóriummal csak akkor élhetett, ha az nyilatkozott arról, hogy abban az esetben is teljesít, ha a másik fél a pénztartozás vonatkozásában moratóriummal él (4. §). A rendelet tehát abból indult ki, hogy „a vevőt nem lehet akarata ellenére a moratórium jogkedvezményétől megfosztani, de viszont az eladót sem lehet arra kényszeríteni, hogy a vevőnek a szerződés feltételeitől eltérőleg olyképp szolgáltatson, hogy a vevő csak a moratórium lejártával tartozzék fizetni.”⁷⁵

A második moratóriumrendelet enyhített a hitelintézet-védelmen és sávosan tette lehetővé a kifizetés követelését, az alábbiak szerint: az igénylő 1.) 2000 koronát meg nem haladó betéti könyv vagy betét esetén a korábban ismertetett 200 korona; 2.) 2000 korona feletti összeg esetén pedig *havonta* 200 korona kifizetését követelhetette úgy, hogy 2000 és 4000 korona közötti betét esetén a moratórium *teljes ideje* alatt csak a betét 10%-át követelhették (5. §). Ez azt jelentette, hogy legfeljebb *400 koronát vehettek fel* a két hónap alatt. A sávos pénzelvonástól eltérően, korlátlanul csak kivételesen volt lehe-

⁷¹ GAÁR VILMOS: *A moratórium*. Ügyvédek Lapja 1914/38. 2. p. SZLADITS 1914b. 572. p.

⁷² Budapesti kir. tábla 1914 november 12. 10.213/1914. sz. In: Kovács Marcel (szerk.): *Perjogi döntvénytár I.* Franklin. Budapest, 1916. 29. p. 46. sz.

⁷³ KÖNIG 1914, 337. p. GALLIA 1914, 363. p. FÜRST 1914, 372. p.

⁷⁴ A kormány egyébként egy másik kiegészítő rendeletet is kibocsátott augusztus 28-án (6504/1914. M. E. sz. rendelet), amelyben egyes tőzsdei követeléseket vont ki a moratórium alól.

⁷⁵ *A moratórium-rendelet kiegészítése*. Jogtudományi Közlöny 1914/37. 377. p.

tőség pénzelvonásra,⁷⁶ de ekkor is védve volt a hitelintézet annyiban, hogy az ilyen igényt 8 nappal korábban, írásban kellett bejelenteni. A haszonbértartozásokat a kormány a kritikák hatására kivette a moratórium alól (4. § 9. pont).

2. A magánjogi követelések érvényesítésének korlátozása (iuristitium-rendelet)

A kormány az anyagi jogi értelemben vett moratórium mellett eljárásjogi moratóriumot is meghatározott, amelyet a szakma *iuristitium* szóval jelölt. A háború miatt meghozott és a peres, valamint nem peres eljárásokra vonatkozó különleges rendeletek két csoportba oszthatók: az első csak a katonai személyekre vonatkozott, a második viszont már – mivel az az anyagi jogi moratóriummal volt kapcsolatban – mindenkire.⁷⁷

Jogalkotási szempontból is eltért a két rendelet a tekintetben, hogy míg a „nulladikat”⁷⁸ (ennek magyarázatát l. alább) a kormány hozta, addig az elsőt már az igazságügy-miniszter. Ennek az az oka, hogy a miniszter csak a második moratóriumrendeletben (12. §) kapott felhatalmazást a moratórium következtében a peres és nem peres eljárásban szükséges szabályok megállapítására (Horvátország és Szlávia vonatkozásában rendeletek megalkotása a horvát bán hatáskörébe tartozott). 1914-ben három *iuristitium*-rendeletet bocsátottak ki.

2. 1. A „nulladik” iuristitium-rendelet (1914. augusztus 1.)

Miért is nevezhetjük a rendeletet a sorban „nulladiknak”? E kérdést a moratórium fogalmából kiindulva lehet megválaszolni. Tekintve, hogy moratórium esetén az állam tiltja vagy korlátozza az igényérvényesítést (l. fentebb, a fogalom meghatározásánál), láthatjuk, hogy e szabályozás független volt a moratóriumtól,⁷⁹ nem korlátozta a perindítást, csak – ahogy látni fogjuk – egy nyugvási tényállást keletkeztetett. A második *iuristitium*-rendelet⁸⁰ sem számolja e szabályozást az eljárási moratóriumok köré. Mégis azért soroltam ide, mert a *Jogtudományi Közlöny* „iuristitiumrendelet” alatt közölte azt.⁸¹

A rendelet, amely kibocsátásának napján hatályba lépett, egy kötelező eljárásfelfüggesztési esetet határozott meg arra az esetre, ha valamelyik peres fél vagy ügyvédje a háború idején katonai szolgálatot teljesített vagy vele egy tekintet alá eső személy volt. A szabályozás során azonban természetesen *érvényesült a rendelkezési elv* abban a vonatkozásban, hogy a fél vagy az ügyvéd dönthetett úgy, hogy kéri a felfüggesztés

⁷⁶ Erre akkor volt lehetőség, ha az alkalmazottak munkabéréként, üzlet- vagy üzemi helyiség bérleti díjaként szolgált, vagy ha az összeget adók vagy más köztartozások kiegyenlítése céljából a beszédükre hivatott pénztárhoz utalta át.

⁷⁷ TÉRFY GYULA: *A háború esetére szóló kivételes intézkedések a polgári eljárásban*. Jogállam 1914/7-8. 563. p.

⁷⁸ 5761/1914. M. E. sz. rendelet a polgári peres és nem peres eljárás tekintetében rendkívüli intézkedések megállapításáról.

⁷⁹ *A moratórium hatása az anyagi magánjogra és a polgári peres és perenkívüli eljárásra*. Kir. Közjegyzők Közlönye 1914/7. 196. p.

⁸⁰ 19.400/1914. I. M. E. sz. rendelet 25. §: „A jelen rendelet — amelyet második moratóriumi eljárási rendeletként kell idézni — 1914. évi október hó 24. napján lép életbe. Az 1914. évi augusztus hó 13. napján 13.300. I. M. E. sz. alatt kiadott igazságügyminiszteri rendelet (*első moratóriumi eljárási rendelet*) hatályát veszti.” (kiemelés tőlem: Sz. K.).

⁸¹ *Az első iuristitiumrendelet*. Jogtudományi Közlöny 1914/36. 373. p.

mellőzését (1-2. §§). Azt, hogy kit kellett a katonai szolgálatot teljesítő személlyel „egy tekintet alá” esőnek venni, a rendelet részletesen felsorolta (3. §).

Egy érdekes és nehezen megválaszolható kérdés, hogy bár a rendelet a *beavatkozó ügyvédjének* katonai szolgálata esetére is biztosította a felfüggesztést, magának a *beavatkozónak a katonai szolgálata* esetére azonban nem. Az sem tűnik ki a rendeletből, hogy csak a mai értelemben vett beavatkozót, amely akkor mellékbeavatkozónak számított vagy esetleg a főbeavatkozót is érteni kellett-e a „beavatkozó” alatt. Ezen utóbbi kérdés megválaszolása a főbeavatkozás dogmatikai jellege alapján lehetséges. Főbeavatkozó alatt értjük *azt a harmadik személyt, aki saját pernyertessége érdekében lép fel a más személyek között folyó perben.*⁸² Ezt önálló perrel, ún. *főbeavatkozási perrel* tehetette meg, amely a főper felei vonatkozásában kényszerű alperesi pertársaságot eredményezett, tekintve, hogy a főbeavatkozási pert a főper felperese és alperese ellen is meg kellett indítani.⁸³ A főbeavatkozó vonatkozásában tehát azt a választ lehet adni, hogy a szabályozás magában foglalja a rá mint *félre* vonatkozó felfüggesztési okot. A mellékbeavatkozó vonatkozásában viszont dogmatikailag nem lehet a kérdést megválaszolni, elképzelhető, hogy a kormányzat egyszerűen elfelejtette a kérdést szabályozni. Mindenesetre a szakirodalom a kérdést nem taglalta, valószínűleg nem bírt relevanciával.

2. 2. A iuristitium-rendeletek szabályozási rendszere⁸⁴

A *iuristitium*-rendeletek legfontosabb jellemzője, hogy az anyagi jogi moratóriumhoz igazodtak és ebből fakadóan időben a moratóriumrendeleteket követték, valamint nemcsak a katonai személyekre, hanem mindenkire vonatkoztak.⁸⁵ A rendeletek kapcsán két elemet említek röviden. Fentebb az alanyi jog és annak érvényesítése kapcsán már szó volt arról, hogy magánjogi és közjogi másodparancsokkal lehet az alanyi magánjogot biztosítani. A *iuristitium* kapcsán két fontos közjogi másodparancs: a bírói igényérvényesítés és a végrehajtás korlátozására került sor.

A rendeletek kimondták, hogy moratórium alá tartozó pénztartozás miatt 1914. augusztus 15-étől kezdődően nem lehet pert indítani, ilyenkor a keresetlevelet vissza kellett utasítani, sőt abban az esetben is így kellett eljárni, ha a keresetlevél tartalmából nem tűnt ki *minden kétséget kizáróan*, hogy olyan pénzkövetelést kíván vele a felperes érvényesíteni, amely nem esett moratórium alá (mindhárom rendelet 1. § 1. bek.).⁸⁶

⁸² JANCsó György: *Magyar polgári törvénykezési jog*. Athenaeum. Kolozsvár, 1906. 215. p.

⁸³ MAGYARy Géza: *Magyar polgári perjog* (átdolg.: NIZSALOVszKY ENDRE). Franklin. Budapest, 1939. 185-186. pp. A főbeavatkozásról I. többek között BACsó JENő: *A polgári perrendtartás tankönyve*. Grill. Budapest, 1917. 45. p. MESZLÉNY ARTHUR: *Bevezető a polgári perrendtartáshoz*. Athenaeum. Budapest, 1911. 147-153. pp. GA-ÁR VILMOS: *A magyar polgári perrendtartás magyarázata I*. Athenaeum. Budapest. 1911. 69-71. pp.

⁸⁴ Az egyes *iuristitium*-rendeletek: I. *iuristitium-rendelet* – 13.300/1914. I. M. E. sz. rendelet (1914. augusztus 13.), II. *iuristitium-rendelet* – 19.400 I. M. E. sz. rendelet (1914. október 23.), III. *iuristitium-rendelet* – 23.400/1914. I. M. E. sz. rendelet (1914. december 18.).

⁸⁵ TÉRFI Gyula: *Háboru eseteire szóló kivételes intézkedések a polgári eljárásban*. Jogállam 1914a/7-8. 568-570. pp.

⁸⁶ A tanulmány keretei nem teszik lehetővé annak kifejtését, hogy a rendelet a csődnyitást sem tette lehetővé az adós kérelmére, ugyanakkor ez nem jelentette a csődeljárások teljes tilalmát, hiszen a közdós saját maga ellen indíthatott eljárást. L. bővebben PÉTERVÁRI MátÉ: *A kivételes hatalomról rendelkező törvény alapján elrendelt moratóriumok hatása a csődeljárásokra*. Hadijogi Szemle 2020/2. 25-39. pp. PÉTERVÁRI MátÉ: *A kivételes hatalom magánjogi viszonyokra gyakorolt hatása és a csődönkívüli kényszeregyezés bevezetése Magyarországon*. In: Farkas Ádám – Kelemen Roland (szerk.): Szkülla és Kharübdisz között –

Popper szerint „ez a rendelkezés túlmegy az adósvédelem jogos határán és szükség nélkül oly súlyos következményeket fog maga után vonni, melyeknek elhárítása a kormány sürgős és fontos feladata.”⁸⁷ Szerinte a szabályozásnak két szempontot kellett volna figyelembe vennie: egyfelől az adós vagyont ne vonhassák végrehajtás alá, mert, a szubjektív körülményektől eltekintve, az ő fizetéseképtelensége a háborúból ered, másfelől pedig a „nem renitens adósnak” ne okozzanak költséget.⁸⁸ A második javaslattal egyet lehet érteni, az első viszont túlzó, hiszen gyakorlatilag azt jelentette volna, hogy a *háború mindenki esetén és minden esetben vis maior*.

A már megindult eljárásokat a fentiekkel szemben viszont folytatni kellett, bár bizonyos eltérésekkel. (a rendeletek 1. § 2. bek.) Ez összefügg a polgári eljárási jogszabályok időbeli hatályának kérdésével, amelyet a Pp. hatálybalépésének folyamata kapcsán említettem.

A perjog dogmatikája szempontjából a „nulladik” és a többi rendelet között volt egy számottevő különbség: míg a „nulladik” rendelet egy ideiglenes akadályt teremtett az eljárás menetében (*egy nyugvási tényállást hozott létre*), annak minden következményével,⁸⁹ addig a többi rendelet *perakadályt* létesített, amelynek a keresetlevél visszautasítása, illetve a per megszüntetése volt a jogkövetkezménye attól függően, hogy a bíróság azt mikor észlelte. Magánjogi szempontból a rendeletek *naturalis obligatió*nak minősítették a moratórium alá tartozó követeléseket, hiszen a bírói úton való érvényesítés lehetőségétől fosztotta meg őket. Tekintettel arra, hogy a rendeletek hatálya alá csak a fizetés esett, fizetési kötelezettség *megállapítása iránt* korlátozás nélkül lehet keresetet indítani.⁹⁰

Ahogy említettem, két közjogi másodparancs létezik az alanyi jog kikényszerítése céljából: a bírói út (tehát a perindítás), illetve a *végrehajtás*, amelyet a rendelet szintén korlátozott, hiszen a moratórium alá eső pénzkövetelés behajtására vagy biztosítására kielégítési vagy biztosítási végrehajtás nem volt vezethető (I. *iuristitium*-rendelet 6. § 1. bek., II. és III. *iuristitium*-rendelet 12. § 1. bek.).

A moratóriumra való utalás egyébként kétféleképpen jelent meg a felsőbb bírósági gyakorlatban. Egyfelől, amennyiben *moratórium alá eső pénztartozásról* volt szó, de a rendelet a perindítást *követően* született meg, akkor csak a teljesítési határidő (ennek meghatározásának módját I. a rendelet) és a végrehajthatóság szempontjából jöhetett szóba a szabályozás, mivel a polgári perjogban általában véve nincs visszaható hatály, vagyis a pert le kellett folytatni. Ilyenkor a moratóriumrendeletek intézkedései „megfelelően alkalmazandók” voltak.⁹¹ Másfelől fontos garanciális eljárási szabály volt, hogy ha a bíróság *moratórium alá nem eső* pénztartozás tekintetében marasztaló ítéletet hozott, külön ki kellett mondani, hogy az a *moratóriumra tekintet nélkül végrehajtható* (I.

Tanulmányok a különleges jogrend elméleti és pragmatikus kérdéseiről, valamint nemzetközi megoldásairól. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Budapest, 2020. 149–183. pp.

⁸⁷ POPPER 1914, 379. p.

⁸⁸ Uo. 378. p.

⁸⁹ Az eljárás felfüggesztésének következményei az általános perjogi szabályokkal egyezők voltak. L. Pp. 471–473. §§.

⁹⁰ TÉRFI GYULA: *A második moratóriumi eljárási rendelet*. Jogállam 1914b/9-10. 657. p.

⁹¹ Így különösen Kúria 1914. nov. 3. 974 1914. I. M. V. p. t. sz. In: Szladits Károly (szerk.): *Magánjogi döntvénytár IX.* Franklin, Budapest, 1916. (a továbbiakban: MD) 17. p. 16.; Kúria 1915. febr. 25. 1914. G. 315. sz., MD IX. (1916) 238. p. 225.

iuristitium-rendelet 5. §, II. *iuristitium*-rendelet 8. § 1. bek. és III. *iuristitium*-rendelet 9. § 1. bek.),⁹² vagyis a bíróságnak a végrehajthatóságról kifejezetten rendelkeznie kellett.

IV. Összegzés

A tanulmányban bemutattam a 1911. évi I. törvénycikk hatálybalépésének körülményeit, először felvázolva azt a folyamatot, amelynek eredményeként a Pp. 1915. január 1-jén hatályba lépett, majd azt a jogi környezetet, amellyel a Pp. ekkor szembesült.

A moratóriumi szabályozások érzékenyen érintették a gazdaságot, de a *fokozatos feloldás* elve (a moratórium „lefáragása”)⁹³ segített azon, hogy a gazdaság a megváltozott helyzethez alkalmazkodni tudjon. Ezt az elvet a kormányzat az anyagi moratóriumrendeleteken keresztül érvényesítette, mégpedig oly módon, hogy egyre szélesebbre vonta a rendelet alól kivont követeléseket. E téren különösen a harmadik moratóriumrendeletet érdemes kiemelni, amely nemcsak a kivételek tágabb meghatározásával segített, hanem azzal is, hogy az augusztus 1-je előtt végzett fuvarozásból eredő fuvarozási díjak esetén 10%-os részletekben történő törlesztést írt elő,⁹⁴ valamint hogy szállítványozás esetén a szállítványozó költségeinek csupán 25%-ára terjedt ki a moratórium, így igyekezve helyreállítani a gazdasági életet (III. moratóriumrendelet 4. § 12. pont). A jogászai hivatásrendek közül talán az ügyvédséget érintette legérzékenyebben a moratórium, mivel sokan munka nélkül maradtak. Nem véletlen, hogy több gyűjtést is szerveztek az itthon maradt, illetve a fronton lévő ügyvédeknek, családjaiknak.⁹⁵

„A Pp. életbeléptetése a háború alatt és a háború dacára nagy áldás igazságszolgáltatásunkra nézve.”⁹⁶ Összegzésképpen elmondható, hogy bár a Pp. vészterhes időkben lépett hatályba, a jogásztársadalomban mégis sikert aratott, helyeselve azt a kormányzati döntést, hogy a háború kitörése és a moratóriumok bevezetése ellenére mégis a Pp. hatálybaléptetése mellett döntött.⁹⁷ Felmerülhet ugyanakkor a kérdés, hogy a tanulmány miért foglalkozik ilyen terjedelemben a moratóriumrendeletekkel, ha a tárgya a Pp. hatálybalépése. Ennek az oka, hogy ez bizonyítja a legjobban, hogy a Pp. „laboratóriumi” körülmények között léphetett hatályba. Az alábbi táblázat az 1913 és 1922 között érkezett polgári peres ügyek számát szemlélteti:⁹⁸

⁹² Pl. Budapesti árú- és értéktőzsde választott bírósága 1914 november. 3228/1914. sz. a. In: Gallia Béla (szerk.): *Hiteljogi döntvénytár VIII.* Franklin, Budapest, 1915. 313. p. 185.; valamint ugyanezen döntvénytár 163. számú, ítéletszám nélkül közölt döntvénye.

⁹³ SZLADITS KÁROLY: *Jegyzetek a harmadik moratóriumi rendelethez.* Jogállam 1914c/9-10. 640. p.

⁹⁴ Ugyanígy követelhetette a szállítványozó a megbízótól a fuvarozásra fordított díjait és költségeit. L. III. moratóriumrendelet 9. §. TÉRFI 1914b, 657. p.

⁹⁵ *Kartársaink érdekében!* Ügyvédek Lapja 1914/34. 1. p. *Kartársainkhoz!* Ügyvédek Lapja 1914/34. 2. p. *Mi lesz velünk?* Ügyvédek Lapja 1914/41. 1. p.

⁹⁶ *A Pp. és a háború.* Jogtudományi Közlöny 1915/39. 409. p.

⁹⁷ *Az ügyvédek és a háború. A budapesti ügyvédi kamara jelentése.* Magyarország 1916/77. (1916. március 17.) 8. p.; FODOR ÁRMIN: *A polgári perrendtartás hatályának első éve.* Jogállam 1916/1-2. 71–76. pp.

⁹⁸ L. A m. kir. kormány 1913. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum. Budapest, 1915. C) 318–321. pp. A m. kir. kormány 1914. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum. Budapest, 1916. C) 321–325. pp. A m. kir. kormány 1915–1918. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum. Budapest, 1924. C/a) 321–326. pp., C/b) 243–246. pp. A m. kir. kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Athenaeum. Budapest, 1926. 224–227. pp.

Az érkezett polgári peres ügyek száma 1913 és 1922 között

Év	Kir. járásbíróóságok	Kir. törvényszékek
1913	872.075	271.472
1914	624.786	153.214
1915	490.206	26.385
1916	258.848	31.255
1917	215.438	34.466
1918	nincs adat	nincs adat
1919	74.372	30.516
1920	150.407	37.944
1921	202.106	36.822
1922	222.696	48.466

Forrás: saját készítés.

A táblázathoz annyi megjegyzést kell fűzni, hogy a statisztikai évkönyvek 1915-től a kir. törvényszékek esetén együtt jelölték az érkezett peres és nem peres ügyeket, amely így valamennyire torzíthatja az adatokat. Mivel kevés volt az ügy, egyes eljárásjogi problémák csak akkor kerültek a felszínre, miután a háború véget ért. Elegendő arra utalnom, hogy Trianont követően az addig meg nem indított perek terhe rázúdult a bíróságokra, hiszen míg 1915-ben körülbelül 463 ügy jutott egy kir. törvényszékre, addig ez a szám 1922-ben 1.939 ügyre ugrott. Az ügyek száma pedig szinte a duplájára emelkedett úgy, hogy az ország területe a korábbi egyharmadára csökkent. Ez rávilágított például arra, hogy nem lehet a kir. törvényszékeken a társasbíráskodási formát fenntartani, amelynek megváltoztatását a szakma már 1920-ban szorgalmazta.⁹⁹ Ennek hatására 1923. augusztus 1-jétől általános jelleggel megvalósult a törvényszéki egyesbíráskodás (5.210/1923. M. E. sz. rendelet), amit a Pp. novellája is fenntartott (1. 1925. évi VIII. tc. 1. §).

⁹⁹ L. FODOR ÁRMIN: *A törvényszéki egyesbíráskodás*. Jogtudományi Közlöny 1920/12. 89–91. pp. OLCHVÁRY ZOLTÁN: *A polgári perrend sorsa*. Jogtudományi Közlöny 1920/12. 91–92. pp. JUHÁSZ ANDOR: *Igazságszolgáltatási viszonyainkról*. Jogállam 1920/5. 188–209. pp.

KRISTÓF SZIVÓS

DIE VERHÄLTNISSE DES INKRAFTTRETENS DER GESETZ-
ARTIKEL I VON 1911

(Zusammenfassung)

Die erste moderne ungarische Zivilprozessordnung (ZPO) wurde im November 1910 als G. A. I von 1911 akzeptiert. Der § 792 ZPO bestimmte in erster Linie, dass über den Zeitpunkt der Einführung der ZPO und die Übergansbestimmungen in einem besonderen Gesetz verfügt werden, das als G. A. LIV von 1912 erlassen wurde. Laut dem § 1 dieses Einführungsgesetzes wäre die ZPO an dem durch Verordnung des Justizministers festzusetzenden Tage, spätestens aber am 1. September 1914 (ursprünglich am 1. Januar 1914) im Kraft getreten. Die folgenden Jahre waren hektisch in der zivilprozessrechtlichen Kodifikation, denn zuletzt trat die ZPO am 1. Januar 1915 im Kraft. Diese Studie untersucht einerseits die Frage, ob das Inkrafttreten wegen des Ausbruchs des ersten Weltkriegs verschoben wurde oder nicht. Das *Anwaltsblatt* („Ügyvédek Lapja“ auf Ungarisch) mochte die Verschiebung erreichen. Laut ihrer Meinung hatte Anwälte keine genügende Zeit für die Vorbereitung auf der neuen ZPO und viele von ihnen mussten im Krieg kämpfen. Die *Rechtswissenschaftlichen Blätter* („Jogtudományi Közlöny“ auf Ungarisch) plädierte für ein baldiges Inkrafttreten, denn wenn es weniger Richter gibt, dann gibt es weniger Fälle auch und wer zu Hause bleibt, hat mehr Zeit, sich vorzubereiten. Nach dem Ausbruch des Kriegs, führte die ungarische Regierung mehrere speziellen Verordnungen ein, die die Geltendmachung der Ansprüche und die Prozessanstrengung beschränkten. Die Studie zeigt die Wirkung dieser Verordnungen auf das Inkrafttreten auch.